

# Útvesztés helyett korszerű nemzeti irány

„Valahol utat veszítettünk,  
Várat, tüzet, bizodalmat,  
Valamiben késlegettünk  
S most harcolunk kedvet vallva kedvetlenül.”  
(Ady Endre)

## Az útvesztés kezdetei

Szekfű Gyula 1943–44 fordulóján a beteljesülő újabb magyar tragédia okait keresve, írása címéül Ady 1913-ban írt megállapítását választotta: „Valahol utat veszítettünk.” Tanulmányában egyértelműen a „hatvanhét utáni hanyatló kort” jelölte meg az útvesztés kezdetének, amely nem tudta megteremteni az Eötvös József, Szalay László, Csengery Antal és társaik által szorgalmazott önkormányzati demokráciát. Ennek következtében letértünk „az útról, melyet ők s velük a régi ’48 előtti Széchenyi és Deák s a későbbi tapasztalatokkal gazdagodó Kossuth jelöltek ki nemzetünknek”.<sup>1</sup> Az útvesztés az a pont, „ahol a demokratikus intézmények működése lelketlen rutinná, mechanikává lett, s ahol ezek az intézmények nem voltak immár képesek az egyén és a társadalom jogos igényeinek kielégítésére”, s nem törekedtek arra, hogy „az élet javából és műveltségéből kizártakat” minél gyorsabban lássák el „az emberi méltóság szükségleteivel” is, mert ők a szabadságjogokban sem részesültek. Pedig – Szalay gondolatait idézve – az „emberi jogok nélkül az ember nem lehetne ember, és oly rendszer, mely őt meg akarván fosztani e természetadta jogaitól, ’Isten fuvalatát törölné ki az ember lelkéből”.<sup>2</sup>

Tehát utat veszítve „az egyesülési jognak nemzeti társadalmat szervező erejéről és ennek nagy lehetőségeiről éppúgy lemondottunk, mint a szabad községekben rejlő erőkről”. Ha a kiegyezés kora ismerte és követte volna Eötvös, Szalay és Csengery elveit „a népoktatás fejlesztésével és az általános művelődés terjedésével kapcsolatban, állandóan és megszakítás nélkül tágítania kellett volna a kereteket, s ily módon többek között azt is megakadályozhatta volna, hogy később egész a legújabb időkig (így különösen 1918 előtt) az általános választójognak még a fölvetése is valóságos lázrohamot okozzon a nemzettestben”.<sup>3</sup>

SALAMON KONRÁD (1941) történész, az MTA doktora.

1 Szekfű Gyula: *Forradalom után*. Bp., 1983, 39.

2 Uo. 37–38.

3 Uo. 29 és 31.

Tanulmányomat azért kezdtem Szekfű Gyula megállapításaival, hogy felhívjam a figyelmet: a magyar társadalomtudományok legjobbjai, s nem csak a baloldali ellenzékiek, idejekorán figyelmeztettek nemzetünk bajaira. Szekfű már az 1920-ban megjelent *Három nemzedék* című könyvét az „Egy hanyatló kor története” alcímmel látta el, s bírálta Tisza Istvánt, aki „minden kivételes nagysága mellett nem született nemzeti reformátornak”, holott erre lett volna a legnagyobb szükség, így csak „tüneti kezelést végzett közpályáján”. A „bajból [...] házszabályok készítésével vagy hasonló rendelkezésekkel nem, csakis Széchenyi tanait követve, egész lelki életünk reformja árán emelkedhattünk volna ki.” Tisza „nem állította energiáját és kristálytisztá jellemét a parlament körén túl emelkedő, magasabb feladatok szolgálatába, minő lett volna a kivándorlás megakadályozása, a középbirtokos osztály megmentése, a nemzeti értelmiség erősítése és tömörítése”.<sup>4</sup>

A választójog bővítésének és a földreform megvalósításának szükségességével Tisza Istvánon és táborán kívül mindenki tisztában volt. A Tisza és pártja által 1913-ban megalkotott új választójogi törvény az addigi 6,4%-ról, mely rosszabb volt az 1848-as 7,2%-nál is, 7,7%-ra emelte a szavazásra jogosultak arányát. A korabeli társadalmi igény azonban mintegy 15%-ot tartott volna elfogadhatónak. Ez fejeződött ki abban, hogy a parlamenti ellenzék 1915 áprilisában – a választójog kibővítését a háborús helyzethez igazítva – Rakovszky Istvánnak, a Katolikus Néppárt képviselőjének előterjesztésében javasolta a hősök választójogának törvénybe iktatását, amely megilletett volna minden 20 évnél idősebb, harctéri szolgálatot teljesített férfit. 1916 tavaszán a Magyar Gazdaszövetség évi közgyűlésén Prohászka Ottokár katolikus püspök betervezte a hősök földhöz juttatásáról szóló javaslatát, amely a harctéri érdemeket szerzett férfiakat, rokkantakat, illetve a hősi halottak családtagjait juttatta volna földhöz. Tisza István mindkét javaslatot visszautasította, és még a parlamenti tárgyalásukat is megakadályozta. S amikor 1917. április végén IV. Károly felszólította Tiszát a választójog kiterjesztésére, ő inkább lemondott a miniszterelnökségről.

Az Esterházy, de mindenekelőtt a Wekerle-kormány hosszú és alapos tárgyalásainak eredményeként, amelybe bevonták a parlamenten kívüli polgári és szociáldemokrata pártokat is, 1917. december közepére elkészült az új törvényjavaslat, amelyet a korszak ellenzéki pártjai is elfogadhatónak tartottak. Ez mintegy 15%-ra emelte volna a választásra jogosultak számát. Tisza azonban a parlamenti többséget alkotó pártjával ezt nem volt hajlandó megszavazni, ezért Wekerle 2%-nyit csökkentett, amit viszont a korábbi megegyezés érdekében már sokat engedett ellenzék utasított vissza. Tiszának ez a makacs szembenállása felújította, sőt tovább éllezte a politikai gyűlölködést, ami a háborús vereség előtti pillanatokban különösen szerencsétlen volt.

A történetekre Andrassy Gyula az 1920-as évek elején így tekintett vissza: „A radikalizmust, mint annyiszor máskor, a merev konzervativizmus szolgálta

4 Szekfű Gyula: *Három nemzedék*. Bp., 1989, 374–377.

legjobban, mert megakadályozta, hogy a radikalizmus legjobb ellenszerét, az idejekorán jövő reformot alkalmazzuk.” Ha Tisza pártja, a Munkapárt „átbocsátja a választójogi törvényjavaslatot, elkerülhettük volna azt a legtúlzóbb megoldást, melyhez a forradalom után nyúltak. Az összes pártok megegyezésével létrejött reform jó időre levette volna a napirendről a választójog kérdését.”<sup>5</sup>

A magyar politikai élet tehát, amint a választójog példáján láttuk, nagyon megosztott, sőt gyűlölködő volt. Ugyanakkor az őszirózsás forradalom 1918. október 31-ei győzelme majd a köztársaság november 16-ai kikiáltása után egy új nemzeti egység látszott kialakulni. Ennek máig korszerű alapeszményét Károlyi Mihály a köztársaság kikiáltásakor így fogalmazta meg: az „ifjú magyar köztársaság” programja „egyben nemzeti, egyben demokratikus és szociális tartalmú”.<sup>6</sup> Végzetes szerencsétlensége a századelő magyarságának, hogy a korszak nagy reformnemzedéke csak a szörnyű háborús vereség után kerülhetett kormányzati helyzetbe, így minden figyelmét és erejét a pusztuló ország megmentésére kellett fordítania, s a reformok halasztást szenvedtek. Ezért nem tudtak megbirkózni az egyre súlyosbodó kül- és belpolitikai nehézségekkel, s a felelőtlen ígéretekkel népszerűséget szerzett kommunistáknak sikerült átvenniük a hatalmat. A vörös terrorral megtámogatott kommün azonban összeomlott, a rá visszacsapó fehérterror következtében pedig egy restaurációs ellenforradalmi rendszer jutott hatalomra, azaz másodszor is utat veszítettünk.

## A népiek az ellenforradalmi korszakban

Az 1920-as évek elejének ellenforradalmi konzervativizmusával szemben lassan újjászerveződött a polgári és szociáldemokrata ellenzék, amely a korlátozott politikai jogok ellenére igyekezett korábbi eszményeit képviselni. Ezzel kialakult két félfoldas politikai irányzat: a hatalmon levő keresztény-nemzeti oldal, amelyet a szűkre szabott választójog következtében nem lehetett leváltani, erőteljesen hangoztatta a magyarság nemzeti sérelmeit, Trianon igazságtalanságát, de a demokrácia és a szociális igazságosság kérdésében nem tudott a kor színvonalának megfelelő válaszokat adni. A vele szemben álló, nagyon gyenge polgári és szociáldemokrata ellenzék őszintén kitartott ugyan a demokratikus és szociális eszmények képviselete mellett, viszont a rendkívül súlyossá vált nemzeti kérdésben nem volt érdemi mondandója.

A két politikai oldalban való csalódás utáni feladatot elsők közt és leghatásosabban Szabó Dezső fogalmazta meg 1923-ban: „ma a magyarságnak egyetlen vára, egyetlen ereje, egyetlen biztosítéka a magyar paraszt...”<sup>7</sup> S a magyarság jövőjét az önkormányzatiságra épülő valóságos népképviselő megteremtésé-

5 Andrassy Gyula gróf: *Diplomácia és világháború*. Bp., 1990, 152.

6 Károlyi Mihály: *Az új Magyarországért*. Bp., 1968, 257.

7 Szabó Dezső: A magyar paraszt. In *Az egész látóhatár*. Bp., é. n., I, 270.

ben, valamint az életképes parasztgazdaságokat kialakító földreformban látta. Ennek megvalósítása érdekében pedig szükséges a magyar szellemi és politikai élet újrualapozása, ami csak falukutatással teremthető meg. Ezért szólította fel a fiatal értelmiséget: „Menjete szét a magyar falvakba. Járjatok szét a magyar paraszt között. Éljétek mindennapját, beszéljétek beszédét, figyeljétek meg élete minden rezdülését. Szívjátok tele tüdőtöket a lelkével. [...] A magyar paraszt legyen természetek gyökere s virágaitok mélyebb színei. A magyar paraszt legyen akaratotok ereje, küzdelmeitek egysége, harcotok hite. Itt minden igaz építés alapja a magyar paraszt.”<sup>8</sup>

A fogalmazás csak némileg túlzó, mert a magyar társadalom több mint 55%-át a falusi népesség adta, amelynek sem érdemleges politikai, sem érdekképviselése nem volt. Aki tehát az ő sorsát megjavítja, egyidejűleg bevonva a politikai cselekvésbe, az az egész országot menti meg. Szabó Dezső harsány felhívásai mellett Ady Endre, Móricz Zsigmond és Kodály Zoltán szellemisége hatott igazán az új nemzedékre. Kodály 1927-ben írt szavai elgondolkodtatták a fiatal értelmiséget: „Budapestről Párizsba rövidebb volt az út, mint Kászonújfaluba. Ma még inkább az. Én is előbb jutottam el Párizsba, mint Kászonba. De még elég jókor megtudtam, hogy itt is van annyi keresnivalónk, mint ott. De nem elég autón átrobogni a falun. Be kell lépni a kapun, körülnézni a házakban: ott is emberek laknak. Sokszor égbekiáltó testi-lelki nyomorúságban... és mégis mennyit tanulhatunk tőlük.”<sup>9</sup>

A falukutatás gondolatát egyre több csoportosulás, egyesület igyekezett megvalósítani. Az 1925-ben alakult Bartha Miklós Társaság 1930-ban röpiratot jelentetett meg *Ki a faluba!* címmel, amelyet Fábián Dániel, a Társaság ügyvezető elnöke és József Attila fogalmaztak meg. Az 1930-as évek elején országossá vált a falukutató mozgalom, s Illyés Gyula *Pusztulás* című útirajza 1933-ban országos megdöbbenést keltett. Illyés ugyanis a szociális kérdéseket az addig megszokottaktól eltérő módon, nemzeti szempontból vetette fel. Arra figyelmeztetett, hogy a nép kilátástalan helyzete a magyarság, azaz a nemzet megmaradását veszélyezteti. S ezzel a gondolattal egy új szintézis alapját teremtette meg. A népi szempontból megfogalmazott korszerű nemzeti gondolat ugyanis lehetővé tette a bal-, illetve jobboldal által képviselt értékek együttes vállalását; az emberi és polgári szabadságjogok megvalósítására és a szociális igazságosságra való törekvésnek a nemzeti eszmények és hagyományok tiszteletével és a szerves fejlődés gondolatával való közös képviselését.

A népi írók, mindenekelőtt: Féja Géza, Illyés Gyula, Kodolányi János, Németh László, Veres Péter, majd később Bibó István, Erdei Ferenc, Kovács Imre, Szabó Zoltán egymással is vitatkozó írásaik fogalmazták meg azt a népi gon-

8 Uo. 283.

9 Az 1928-as kétnapos Ady-ünnepségre készülõ fiatalok „Ifjú szívekben élek” címmel kiadtak egy rövid összeállítást, amelyben a Kodály: *Népzene* című írását is olvashatták. Lásd: Kodály Zoltán: *A zene mindenkié.* Bp., 1975, 36.

dolatot, amely ismét párba állította haza és haladásnak a bal-, illetve jobboldali politika által szembefordított eszményét, s ezzel egy széles körű nemzeti összefogás lehetőségét alapozta meg.

Az 1930-as évek közepétől megjelenő falukutató művek a magyar társadalom addig ismeretlen, nagyobbik felére hívták fel az olvasók figyelmét. 1934. február 1-jétől a *Magyarország* című napilap révén a népi írók széles körű nyilvánossághoz jutottak, s az olvasók színvonalas írásokból és megrendítő falusi riportokból tájékozódhattak a valóságról.

1934 májusában indult a *Válasz*, amelyet 1935 májusától Sárközi György szerkesztett. A népi-falukutató irodalom és mozgalom folyóirata szépirodalmi anyaga mellett rendszeresen jelentetett meg agrár és földbirtok-politikai cikkeket, több szempontból is foglalkozva a földreform szükségességével. 1934-ben már részleteket közölt Illyés Gyula *Puszták népe* és Veres Péter *Számadás* című munkáiból, de nem hiányzott az egyke kérdése sem. 1935-ben jelentette meg a 22 éves Kovács Imre tanulmányait az alföldi uradalmi cselédek életviszonyairól, valamint Veres Péter *Az Alföld parasztsága* című könyvének egyes részleteit. Az érdeklődők olvashattak még a mezővárosi társadalomról, a parasztság választójogáról, továbbá részleteket Darvas József, Kovács Imre és Szabó Zoltán megjelenés előtt álló szociográfiáiból.

1935-től jelent meg a *Kelet Népe* című folyóirat, mely szintén a formálódó népi tábor kórusát erősítette, s ebben az évben jelent meg a *Magyar Út* hasábjain Kovács Imre *Hogyan él a magyar nép?* című cikksorozata. Mindezek mellett – s időben előbb – kezdte falukutató tevékenységét a Sárospataki Faluszeminárium, a felvidéki Sarlósok, a Szegedi Fiatalok és az Erdélyi Fiatalok mozgalma.

A diákság falukutatása fokról fokra szociográfusi mozgalommá alakult. A kezdetben még főként művelődéstörténeti és néprajzi érdeklődés, a valósággal való szembesülés hatására fokozatosan átalakult a szociális kérdések vizsgálatává. Ennek egyik legjelentősebb példája az *Elsüllyedt falu a Dunántúlon* című, 1936-ban megjelent könyv, amelynek fiatal szerzői *Kemse* község példáján mutatták be a nagybirtok szorításában tengődő, pusztulásra ítélt parasztság sorsát. A Pro Christo Diákok Háza Falukutató Munkaközösségének tagjai – köztük Gunda Béla, Kerényi György, Koczogh Ákos és Kovács Imre – Hilscher (Mádi) Zoltán vezetésével, több hónapos alapos munkával bizonyították, hogy a parasztság egykézésbe menekülése a közösségi élet torzulásához s végső soron a nemzet pusztulásához vezethet. Ahogy erre már Kodolányi János is figyelmeztetett: „Ahol az egyke terjed, ott valami baj van a közélet őszintesége és általában az élet tisztasága körül. Ott a hazugság átitatott mindent.”<sup>10</sup>

A Kemséről írt szociográfia végén Kovács Imre így összegzett: „Lehet, hogy a falu régi lakosainak házait jövevények töltik ki, s Kemse mint közigazgatási egység létezni fog, de a múltat végigküzdők utódaikat nem küldik és nem is küldhetik falujuk jövőjének kiépítéséhez. Amikor parasztságunkat a színpadi

10 Kodolányi János: *A hazugság öl.* Bp., 1987, 44.

beállítás kellékeivel ellátva, messzi földről idesereglett nézők és saját magunk előtt megtáncoltatjuk, Kemse a jelenetek mögött némán statisztál, s a mélyen látók előtt a táncos és daloló magyar nép illúzióját nagyon komorrá teszi.”<sup>11</sup>

Az 1936-ig megjelent falukutató művek egyértelművé tették: a népi íróknak mozgalommá kell szerveződniük, hogy ezzel elősegítsék a parasztság politikai megszerveződését is. Ennek volt első állomása az 1937 elején megalakuló Márciusi Front. Létrehozásában fontos szerepet játszottak a budapesti Egyetemi Kör fiataljai, akik több népi írot is meghívtak előadónak. Illyés Gyula 1848. március 15-éről és Petőfiről beszélt, ami a fiatalok egyoldalúan gondolkodó kommunista társait is rádöbbenetette arra, hogy a Petőfi képviselte nemzeti örökséget vállalhatják. Majd Kovács Imre révén elkezdték látogatni a népi írók Centrál kávéházban tartott szerdai összejöveteleit, amelynek állandó résztvevője volt Féja Géza és Kovács Imre, gyakran ott volt Illyés Gyula, Kodolányi János, Sárközi György, Szabó Lőrinc s ritkábban Erdélyi József, Jankovits Ferenc, Nagy Lajos, Tamási Áron, Zilahy Lajos és a későbbiek során Darvas József és Szabó Zoltán, valamint Pesten jártában Veres Péter is.

A fiatalok Kovács Imre és a magát kommunistának tekintő Donáth Ferenc vezetésével 1937 februárjában hozzákezdték a mozgalom megszervezéséhez, aminek – Kovács Imre javaslatára – a Márciusi Front nevet adták, majd az ő irányításával megfogalmazták annak 12 pontos programját, amely a népi-falukutató mozgalom követeléseit tartalmazta: demokratikus szabadságjogok, szociális igazságosság, radikális földreform s a nemzeti gondolat új alapokra helyezése a pánszláv és pángermán veszélytől egyaránt fenyegetett Duna-völgyi népekkel egyetértésben.

1937. március 15-én a Nemzeti Múzeum előtt nagygyűlésen zászlót bontott a Márciusi Front. A korabeli állapotokat bíráló ünnepi beszédeket Zilahy Lajos és Féja Géza mondták, Kovács Imre pedig a 12 pontot ismertette, amelynek követeléseivel a magyar társadalom döntő többsége egyetértett. A Márciusi Front tehát hetek alatt szellemi és politikai tényező lett Magyarországon. A történeteket a jobbításra törekvő sajtó üdvözölte, a változatlanságot hirdető, valamint a szélsőjobboldali pedig támadta. 1937 tavaszán jelent meg Féja Géza *Viharsarok*, valamint Kovács Imre *A néma forradalom* című szociográfiája, s a hatalom mindketőt perbe fogta.

A Márciusi Front írói 1937. október 2-án és 3-án rendezték meg makói találkozójukat, ahol válaszoltak a mozgalomukra ért bírálatokra. Ebben nem tagadták, hogy a „népi demokrácia” hívei, mert „csak a dolgozó néposztályoknak az állam életében való hatásosabb bekapcsolásától remélhetjük a megpróbált magyar nemzet szellemi és anyagi megizmosodását [...] csak az alulról felépített politikai nemzet tudja képviselni a széles néprétegek érdekeit. [...] E népet érettnek és hivatottnak tartjuk arra, hogy önmagát kormányozza.”<sup>12</sup> A népi-

11 *Elsüllyedt falu a Dunántúlon*. Bp., 1936, 154.

12 A Márciusi Front kiáltványa. *Válasz*, 1937/11, 698.

falukutató írók tehát a népi demokrácián az önkormányzati demokráciát értették.

Makói Kiáltványukban hangsúlyozták, hogy a márciusi program mind a 12 pontját egyaránt fontosnak tartják, de időrend szempontjából kiemelik a választójog és a szabadságjogok kérdését. Ugyanakkor kilátásba helyezték, hogy a Márciusi Front gyakorlati cselekvést is vállal. Nem váltak politikai mozgalommá, erre lehetőségük sem volt, viszont egy öttagú vezetőséget választottak Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre és Veres Péter személyében.

1937. október 14-én, illetve 27-én megtartották Féja Géza és Kovács Imre bírósági tárgyalásait; Féját 5 hónapi, Kovácsot pedig 3 hónapi fogházra ítélték. A vádlottak azonban fellebbeztek. A Márciusi Front fiataljai megszervezték a nyilvános tárgyalások gyorsírási rögzítését, majd ezek megjelentetését, s az érdeklődők novemberben már olvashatták is a „Viharsarok a bíróság előtt”, illetve „A néma forradalom a bíróság” előtt című füzeteket.

A makói találkozó után újabb „irodalmi” estekre hívták a népi írókat, de a hatalom 1937 végén már korlátozta ezeknek a megtartását. A Márciusi Front budapesti bemutatkozását viszont november közepén még sikerült megtartani. November 13-án rendezték meg a Márciusi Front Bartók–Kodály-estjét, amelyen Bartók Béla zongorára írt parasztdalait játszotta, s ez volt Kodály *Felszállott a páva* című kórusművének a bemutatója. A hangversenyről Tóth Aladár így számolt be: „A magyar zenének mélyen megrázó panasza hangzott fel azon a feledhetetlenül nagyszerű hangversenyen, melyet a Zeneakadémiában a ’márciusi frontba’ tömörült írók rendeztek... Az est szólistájának szerepét maga Bartók Béla vállalta... Mérhetetlen jelentőségű volt Bartóknak és Kodálynak ez az összetalálkozása a magyar írónemzedékkel. Hiszen a márciusi front éppen azért a népért harcol, mely lelkének roppant zenei kincseit Bartók és Kodály munkásságán keresztül mutatta meg a világnak.”<sup>13</sup>

A nagyszerű zenei est után egy héttel, november 21-én a *Válasz* című folyóirat irodalmi délelőtti rendezték meg a Zeneakadémián, amelynek nagytermében 1200 ember szorongott. A népi-falukutató írók közül Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre és Veres Péter tartottak előadásokat, de fellépett Szabó Lőrinc, Tamási Áron és Zilahy Lajos is. A közönség a műsor folyamán valóságos rokonszenvtüntetést rendezett, majd a Márciusi Frontot éltette szót.

Miután a Márciusi Front 1937–38 fordulóján tervezett rendezvényeinek jelentős részét nem engedélyezték, az írók az első évfordulót szerették volna színvonalasan megrendezni. Elhatározták, hogy kibővítve újra fogalmazzák a 12 pontot, amit Erdei Ferenc tervezete alapján s az ő részvételével vitatott meg Donáth Ferenc, Féja Géza, Kovács Imre és Sárközi György, Illyés Gyula pedig telefonon mondta el észrevételeit. A véget nem érő heves vita után Sárközi öntötte végleges formába az új 12 pontot, amit az 1938. márciusi *Válaszban* és

13 Tóth Aladár: A „márciusi front” Bartók–Kodály-estje. *Pesti Napló*, 1937. nov., 17.

a Kovács Imre szerkesztette, rövid életű *Híd* című folyóiratban tettek közzé. Ebben a szélsőséges eszmék előretörésére célozva kinyilvánították, hogy a „jövőért való harcban mi is bele akarunk szólni, és nem engedjük, hogy az országépítés kivételes pillanata kalandorok könnyű prédája legyen”. Ugyanakkor hozzáfűzték: „Nem alakulunk politikai párttá, de politikai mozgalommá akarunk fejlődni: világosságot akarunk a politikai eszmék vásári zűrzavarában, hogy megteremtjük a politikai cselekvés legelső feltételét: a tiszta, világos programot.”<sup>14</sup>

Egyértelművé tették az önkormányzati demokráciával kapcsolatos elképzelésüket is, aminek lényege a „közigazgatásnak a népi önkormányzat alapjára való” helyezése, a vármegyerendszer átalakítása „városi központok körül szervezett, a falvakra és tanyákra is kiterjedő népi helyhatóságokká”, s az ország olyan területi átszervezése, „amely életképes vidéki igazgatási és kulturális gócpontok kifejlődését segíti elő”.<sup>15</sup>

1938. március 15. megünneplése váratlan nehézségekbe ütközött. Már a rendőrségi engedélyt is nehezebb volt megszerezni, mint egy évvel korábban, de Kovács Imrének ez végül sikerült. Március 13-án azonban a Harmadik Birodalom bekebelezte Ausztriát, s az ideges légkör még feszültebb lett. Sajnos valósággá vált a *Válasz* március elején írt feltételezése: „lehetséges, hogy a gátszakadás már meg is történt, és a német birodalmat nem lehet többé feltartóztatni. Ebben az esetben a német befolyás a Lajtaiig fog jutni.”<sup>16</sup>

A Múzeum-kertbe tervezett délutáni ünnepélyt azonban még nem tiltották be, így Kovács Imre mint egyedüli szónok beszéde elmondására készült, amelynek első mondata így hangzott volna: „Nem tudok meghatódás nélkül állni azon a helyen, ahol elhangzott az első és most talán az utolsó márciusi beszéd...”<sup>17</sup> A rendőrség azonban az utolsó pillanatban feloszlatta a gyűlést. Erre a felindult tömeg Kovács Imrét a vállára vette, s úgy vonult át a Múzeum körüli Egyetem-kertbe, ahová a rendőrség nem léphetett be. Itt mondta el a világháborús szobor talapzatáról féltreérthetetlenül németellenes beszédét. Ezután a gyűlés tüntetéssé változott, a tömeg egyik része náciellenes, a másik viszont szélsőjobboldali jelszavakat kiáltozott. Kovács Imrét másnap előállította a rendőrség, de nem indított eljárást ellene.

Az izgatott, lázas ünnepet Szabó Zoltán így jellemezte: „A gyűléseket feloszlatták és az ifjúság határozott cél nélkül száguld az utcákon. A kilencvenedik március 15-én a hatóság aggódik, az ifjúság sodródik, más semmi. A parasztok hallgatnak messze és kimennek megnézni a földjeiket. A város izgága, céltalan s nem egészen érti e márciusban sem a hagyományt, sem a világtörténelmi napokat, sem a helyzetet. Csak a politikai pillanatot érzi. Ez a pillanat

14 Mit kíván a magyar nép? *Válasz*, 1938/3, 122.

15 Uo. 124.

16 Az osztrák kérdés. *Válasz*, 1938/3, 171.

17 Kovács Imre. A népi irodalom hőskora. *Új Látóhatár*, 1958/2-3, 93.



a fontos, más semmi. Most tapsolnának a szabadság hirdetőinek és a zsarnokság zsoldosainak, mindenkinek... Petőfi még ilyen gyöngé és könnyű pillanatot is fel tudna használni. Később már ebben is kételkedem. A Múzeum-kert rácsa előtt a költővel találkoztam. (Illyés Gyulával – S. K.) Föl és alá sétált, mert megállni nem volt szabad... A költő arca barna volt, kabátja fekete. 'Most dül el' – mondta csendesen. 'Micsoda?' – kérdeztem tőle. 'Az, hogy van-e még magyarság, vagy csak hiszünk benne' – válaszolta, és elment komolyan."<sup>18</sup>

A Márciusi Front új 12 pontjának megjelenése ismét eljárásra ösztönözte az ügyészséget, és április végén már bíróság elé is állították annak aláíróit sajtó útján elkövetett, a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétség miatt. A vádirat szerint az új 12 pont olyan beállításban foglalja Magyarországot helyzetével, mintha a magyar nép kétségbeejtő nyomorúságban élne, és nem rendelkezne sem a személyi, sem a politikai szabadság elemi feltételével.<sup>19</sup> A tárgyaláson Erdei Ferenc, Féja Géza, Illyés Gyula, Kovács Imre és Sárközi György tagadták bűnösségüket. Illyés és Sárközi például Bethlen István karácsonyi cikkére hivatkoztak, amelyben elismerte, hogy a magyar nép kétségbeejtő nyomorban szenved. Kovács Imre a készülő választójogi törvény elégtelenségét bírálta, Erdei és Féja pedig adatokkal igazolták, hogy az általuk leírtak a valóságot tükrözik. A bíróság Illyés Gyulát, Kovács Imrét és Sárközi Györgyöt 1-1 hónapi, Erdei Ferencet és Féja Gézát 2-2 hónapi fogházra, s valamennyiüket 1 évi hivatalvesztésre, valamint politikai jogaik ugyanennyi időre való felfüggesztésére ítélte.<sup>20</sup>

Ez a bírósági tárgyalás volt az utolsó eset, mely a Márciusi Frontnak országos sajtóvisszhangot teremtett. Ezt követően kapcsolatai ellehetetlenültek, s az új sajtótörvény és a gyér olvasói érdeklődés következtében, 1938. júniusi számában a *Válasz* is kénytelen volt elbúcsúzni olvasóitól. „El kell hallgatnunk anyagi eszközeink fogyatékos volta és szellemi szabadságunk egyre fokozódó korlátozása miatt – írta Sárközi György. A magyar középosztály, amely a silány nyilaslapocskák egész tömegét tartja el, csak egy válogatott kis csapatával állt a népi demokrácia magas színvonalon tartott folyóirata mellé.”<sup>21</sup> A búcsú cikk hitet tett az eddigi törekvések folytatása mellett, amelyet Féjaék a *Kelet Népe*-be való beolvadással próbáltak biztosítani. Az átszervezett *Kelet Népe* azonban nem tudta összefogni a *Válasz* gárdáját, s nem állíthatta meg a Márciusi Front felbomlását sem, amely 1938 nyarán megszűnt létezni.

Bár a Márciusi Front működése 1938 nyarán lehetetlenné vált, de az általa megalapozott népi mozgalom térhódítását nem lehetett megtörni. Növekvő ere-

18 Szabó Zoltán: Séta márciusban. *Korunk Szava*, 1938. ápr. 1., 210. (Illyés Gyula közlése szerint Szabó Zoltán vele találkozott a Nemzeti Múzeum előtt.)

19 Nemzetrágalmazásért fogházra ítélték a „Márciusi Front” öt vezetőjét. *Pesti Napló*, 1938. ápr. 22.

20 Uo.

21 Búcsú az olvasótól. *Válasz*, 1938/6, 309–310.

je következtében mind erőteljesebben vetődött fel egy napi-, de legalább hetilap igénye. 1938 őszén lehetőség adódott a *Szabad Szó* című 1899 óta megjelenő, a parasztság kérdéseivel foglalkozó hetilap megszerzésére, amiről B. Farkas Ferenc könyvkiadó tájékoztatta Féja Gézát, de ő – a politikai jogaikban felfüggesztett íróársaihoz hasonlóan – nem remélhetett lapengedélyt, ezért Szabó Pált, a *Kelet Népe* alapító szerkesztőjét, s egyben a Kisgazdapárt alelnökét kérte fel a *Szabad Szó* felelős szerkesztőjének, aki ezt el is vállalta. Ezután kezdődött a hosszadalmas, minden követ megmozgató utánajárás, melyben az említettek mellett főként Kovács Imre és Sárközi György vettek részt. Nagy-nehezen sikerült előteremteni a vételárat is, amelynek nagy részét egy év múlva kellett kifizetni.

1938. december 4-én jelent meg a *Szabad Szó* Szabó Pál-féle első száma, ígérve, hogy „utat mutatunk a minden bizonynyal bekövetkező új magyar élet felé és nem hagyjuk, hogy a parasztság, a kisemberek milliói ebből az új világból kimaradjanak... mindenütt ott leszünk, ahol nagy a keserűség és sok az ínség... minden új, emberibb élet felé vágyó kisembert hívunk és várunk”.<sup>22</sup> Egy másik cikkben a lap szerkesztői és munkatársai programjukat közölték „Céljuk ma is a helytállás és küzdelem: 1. az általános titkos választójogért, 2. a gyors és nagyszabású földbirtokreformért, 3. a kis- és törpebirtokosok adójának mérsékléséért, 4. a mezőgazdasági napszámberék fölemeléséért. – Szavunk szabad szó, magyar szó és bátor szó.”<sup>23</sup> S a karácsonyi számtól a lap a „Néppel a népért!” jelszóval jelent meg.

A *Szabad Szó* tehát a Márciusi Front társadalmi–politikai programjának a folytatójaként lépett fel, és a népi mozgalom, valamint a népi írók lapjaként kívánt tevékenykedni. Az 1939-es májusi választásra készülve az 1930-ban újjraalapított Független Kisgazdapárt képviselő-jelöltjeit támogatta. A kisgazdák azonban – a szociáldemokratákhoz hasonlóan – súlyos vereséget szenvedtek, képviselőik száma 22-ről 14-re csökkent, miközben a nyilasok és szövetségeseik 50 képviselőt küldhettek a parlamentbe. Ezt követően a népi írók Kovács Imre vezetése csoportja elhatározta egy új parasztpárt megalapítását.

A pártalapítást viszont titokban kellett megrendezni, mert a hatóságok megtiltották minden gyülekezést. Így a *Szabad Szó*ban sem lehetett az 1939. június 29-ére Makóra tervezett eseményre mozgósítani. A titokban, üzenetekkel értesített résztvevők a helyi megbízottak vezetésével a makói vasútállomásra három irányba indultak el, majd kerülőkkel a Maros partjára érkeztek, ahonnan egy kibérelt homokszállító dereglyén eltávolodtak a parttól, és kimondták a Nemzet Parasztpárt megalapítását. Az eseményt Kovács Imre és Erdei Ferenc irányította. A mintegy 40 résztvevő – köztük B. Farkas Ferenc, Szabó Pál, valamint Donáth Ferenc – este baráti vacsorán vett részt, ahol Kovács Imre javaslatára Szabó Pált választották a Nemzeti Parasztpárt vezérévé.

22 Szabó Pál: Őrségváltás. *Szabad Szó*, 1938. dec. 4., 1.

23 Uo. 9.

Bár a *Szabad Szó* és a megalakult Nemzeti Parasztpárt fontos szerepet vállalt a parasztság megszervezésében, de a valódi párttá válásra a szeptember 1-jén kitörő világháború miatt nem volt lehetőség. Így a *Szabad Szó* olvasótábora jelentette a Nemzeti Parasztpárthoz való tartozást, s alapozta meg annak majdani önállóvá válását.

A népi mozgalom egyik legkiemelkedőbb eseménye volt az 1943. augusztusi szárszói tanácskozás. Ezen Kodolányi János a szavak „tűzzel-vassal” terjesztésének veszélyére figyelmeztetett, mert a nyomtatott és a sugárzott sajtó feletti rendelkezés birtokában bármely törpe kisebbség rá tudja kényszeríteni akaratát a népre. Ugyanakkor az immár marxista-kommunista Erdei Ferenc a magyarság háború után várható sorsáról szólva szinte derűs képet festett a majdani szovjet uralom alatti jövőről, egyértelműen haladásként értékelve a magyarság bekövetkező proletarizálódását.

Németh László viszont tisztában volt azzal, hogy a szocialista eszmék nem tudnak a korszak minden nagy kérdésére választ adni, nem is szólva arról, hogy hozzánk szovjet közvetítéssel ennek a szocializmusnak egy „alsóbbrendű fajtája” érkezik el. Ez pedig nem több, mint a „múltból kiszakadt”, semmivel sem törődő „béresek szocializmusa”, amivel szembe kell állítani a „minőségyszocializmust... a hagyománnyal kapcsolatot tartó vállalkozók”<sup>24</sup> gondoskodó magatartását. Másutt így fogalmazott: „Európa háromezer éves géniusza a vállalkozó kedv se essék áldozatul a keleti kultúrák végzetének: a bürokráciának.”<sup>25</sup> A vállalkozókedv pedig csak akkor marad fenn, ha az illető rendelkezik termelőeszközökkel. Németh László szellemében tehát a társadalmat nem proletarizálni kell, hanem polgárosítani.

A második világháború idején a népi mozgalom fiataljai részt vettek a nemzeti ellenállásban, létrehozva a Magyar Diákok Szabadságfrontját, valamint a Görgei-zászlóalj, Kovács Imre pedig a Magyar Front egyik vezetője volt.

## A szovjet megszállás és a kommunista diktatúra idején

1944. december 21-én Debrecenben összeült az Ideiglenes Nemzetgyűlés, s másnap hivatalba lépett az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Mindkettőben képviselve volt a népi gondolat, részben a kisgazdapárti, de mindenekelőtt a parasztpárti politikusok révén. Az Ideiglenes Nemzetgyűlésnek rajtuk kívül tagjai voltak szociáldemokrata, kommunista és polgári demokrata képviselők. Az egyik legelső feladat a földreform megvalósítása volt, amit a népiek meglepetésére a kommunisták és a megszállt Magyarország teljhatalmú irányítója, Vorosilov marsall szorgalmaztak a leghatározottabban. A kolhozosítást tervező Rákosi Mátyás vezette kommunisták és a szovjetek ugyanis a földosztást csupán népszerűséget szerző propagandának tekintették. A népi gondolat képviselői viszont életké-

24 Németh László: Töredékek a reformról. In *A minőség forradalma*, IV. Bp., 1940, 177-178.

25 Németh László: Az értelmiség önérzete. In *A minőség forradalma*, I. Bp., 1992, 1175.

pes, legkevesebb 12 kataszteri holdas családi parasztbirtokokat akartak kialakítani, így végre polgárosodhatott volna a parasztság, megőrizve a falvak népességtartó erejét. Ezt akarta megvalósítani már a Károlyi-kormányzat is, de mint akkor, úgy most is megakadályozták a kommunisták, akik semmibe veték a kispazda és parasztpárti politikusok elképzeléseit, s 1945 tavaszán a „mindenkinek” földet adni elvet valósították meg, bármily kicsi is volt a felosztható terület.

A népi gondolat képviselői a kommunisták törekvéseivel szemben megkísérelték a lehetetlent, hogy a második világháború szörnyű pusztítása és a szovjet megszállás ellenére megvalósítsák a nemzeti eszmények és hagyományok tisztelgésén alapuló, az emberi és polgári szabadságjogokat érvényesítő, szociálisan rendkívül érzékeny új magyar demokráciát, amit a harmincas években született fogalommal méltán neveztek népi demokráciának. Más kérdés, hogy a kommunisták később ezt a fogalmat is kisajátították, s a pártállami diktatúra álcázására használva lejáratták.

Az ország közigazgatásának az átalakítását a népiek önkormányzati rendszerrel képzelték el, s a világháború végén létrejött, közvetlenül választott népi közigazgatási szervezetekben, nemzeti bizottságokban ennek a megalapozását látták. Ahogy Erdei Ferenc belügyminiszter írta 1944. december végén: „El kell tehát indulnunk a népi önkormányzat új és járatlan útján, hogy az új ország és az új demokratikus népi közigazgatás kiépülhessen.”<sup>26</sup> A győztes nagyhatalmak azonban a régi közigazgatás helyreállítását rendelték el, amivel a kommunisták azonnal egyetértettek, mert ezek „államosításával” könnyen megszüntethették a valódi önkormányzatokat.

1945 nyarán újjászervezték az 1941-ben alapított Magyar Parasztszövetséget, amelyet a parasztság művelődési és érdekvédelmi szervezetének tekintettek. Elnökévé ismét Nagy Ferencet, a Kispazdapárt főtitkárát választották, tényleges irányítója azonban a Parasztszövetség titkáráként Kiss Sándor, a nemzeti diákellenállás egyik volt vezetője lett. A kommunisták azonban a Kispazdapártban és a Parasztpártban tevékenykedő „elvtársaik” segítségével igyekeztek mindent elkövetni a két parasztpárt együttműködésének a megakadályozására, sajnos sikerrel.

A második világháború után a radikális baloldali értelmiségiek éles támadást intéztek minden nemzeti irányzat, mindenekelőtt a népiek ellen. Kiújult az 1930-as évek elején kezdődő „népi-urbánus” vita, azaz a nemzeti demokraták és a radikális demokraták vitája. A két irányzat másként ítélte meg az országban a szükségessé vált reformokat. A nemzeti demokraták a történelmi értékek és hagyományok megőrzésének fontosságára figyelmeztettek, a radikálisok viszont a minél alaposabb és gyorsabb reformokat szorgalmazták. Ebbe a „természetes” vitába kavarták bele a zsidókérdést, így a gyanúsítgatásoknak se vége, se hossza nem volt. Illyés Gyula miután visszautasította az alaptalan vá-

26 Erdei Ferenc: A közigazgatás ideiglenes rendezéséről. *Néplap*, Debrecen, 1944. dec. 31.

dakat, arra figyelmeztetett, hogy most nem a múlt a legnagyobb gond, hanem a jövő, amit a „saját erőnkől, közösen kell alakítanunk”, amelynek érdekében minden értéket fel kell használnunk.<sup>27</sup> A szerencsétlen vitát azonban nem sikerült lezárni.

A nemzet és a demokrácia eszményének együttes fontosságára Kovács Imre hívta fel a figyelmet: Sokan ostobán azt hiszik, hogy „a nemzeti motívumok elsikkasztásával dokumentálhatják legjobban ‘demokrata’ voltukat”. A népieknek tehát ismét az alapokkal kellett kezdeniük: „A leghatározottabban válasszunk, hogy a demokrácia és a magyarság összeegyeztethetők. Nem akkor lesz nagyobb becsületünk a világban, ha megtagadjuk magyarságunkat, nem: akkor lesz igazán becsületünk, ha a demokráciában kiteljesítjük magyarságunkat.”<sup>28</sup> Illyés Gyula szintén arra figyelmeztetett: „A magyar demokrácia döntő próbája lesz, hogy mikorra és hogyan tud azonosulni a nemzettel.”<sup>29</sup>

A pártok politikai megmértésére 1945 őszén került sor. A kommunisták a parasztpártok megosztására törekvő politikájukkal ellentétben mindent elkövettek, hogy a szociáldemokratákkal hasznos együttműködést teremtsenek. Ennek ellenére az októberi budapesti helyhatósági választást a Kisgazdapárt nyerte 50,5%-kal. Ezt követően nem volt váratlan, hogy a november 4-ei nemzetgyűlési választáson – Vorosilov beavatkozási kísérletei ellenére – szintén a kisgazdapárt győzedelmeskedett 57%-kal. Mint köztudomású, a Kisgazdapárt egy nemzeti-demokrata értékek alapján tevékenykedő gyűjtőpárt volt, erős népi-paraszti szárnyal, amely fontosnak tartotta a választáson 6,8%-ot elérő parasztpárttal való együttműködést. A Parasztszövetség kisgazda irányítójának többsége szintén a népi gondolatot követő fiatalok közül verbuválódott, akik célként fogalmazták meg a „parasztegység a Parasztszövetségben” megvalósítását.

Az 1945. novemberi választás után a Kisgazdapártnak – szovjet követelésre – nagykoalíciót kellett alakítania, amelyben a két munkáspárt és a két parasztpárt vett részt. A kisgazdapárti Tildy Zoltán lett a miniszterelnök, akinek kormányában 7 kisgazda, 3-3 kommunista, illetve szociáldemokrata, valamint 1 parasztpárti miniszter volt. Ugyanakkor a kormány csak a megszálló szovjetek előzetes jóváhagyásával intézkedhetett.

1946 januárjában időszerűvé vált az államforma kérdésének rendezése. Erről a *Szabad Szó* a következőket írta: „Nálunk az államforma kérdése nem közjogi és parlamenti, hanem társadalmi kérdés. A legtisztább hagyomány, a legkomolyabb demokratikus érdek, jövőbeni nemzetközi súlyunk mind a köztársasági eszme mellé szólít.”<sup>30</sup> A kisgazdák is egyetértettek a köztársasági államformával, s a köztársasági elnöknek olyan különleges, pártok fölötti jogállást akartak

27 Illyés Gyula: Újabb szellemi frontot? In *Új szellemi font.* Bp., 1945, 30–31.

28 Kovács Imre: Demokrácia és magyarság. *Új Magyarország*, 1945. júl. 31.

29 Illyés Gyula: Forradalmi magyarság. *Szabad Szó*, 1945. aug. 22.

30 *Szabad Szó*, 1946. jan. 13.

teremteni, hogy kiegyensúlyozó szerepet játszhasson a pártközi összeütközések elsímításában. Ez azonban a kommunistáknak nem volt érdekük, így a köztársasági törvény az elnököt csekély jogkörrel rendelkező államfóként határozta meg. A nemzetgyűlés 1946. január 31-én törvénybe iktatta a köztársaságot, s másnap Tildy Zoltánt annak elnökévé választotta. Ezt követően Nagy Ferenc lett az ország miniszterelnöke.

A novemberi országgyűlési választás után a radikális demokrata „urbánusok” folyamatos rágalmakat sem nélkülöző támadásokkal igyekeztek a népi írók helyzetét lehetetlenné tenni. Veres Péterről például azt állították, hogy „az ellenforradalmi Magyarország fasiszta szárnyának egyik reménysége és büszkesége” volt.<sup>31</sup> Sőt ő „volt az, aki a faszizmus bukásával törvényes hatalmát veszített fajvédelem szellemét és hatását átmentette a parasztmozgalomba, megkísérelvén a zsidóságot olyképp állítani tömegei elé, mint a parasztság fajilag egységes osztályellenségét”.<sup>32</sup>

A népieknek tehát ebben a szenvedélyes gyűlölet által megmérgezett légkörben kellett politikai és közéleti tevékenységüket folytatni. Mindezek mellett 1945 végétől az októberi és novemberi választási eredményekben csalódott kommunisták növekvő agresszivitását is el kellett viselniük, akik szovjet támogatóik segítségével minden eszközt megragadtak a demokratikus erők visszaszorítására. Elsőként a Független Kisgazdapártot akarták meggyengíteni, s a benne tömörült nemzeti demokrata erők ellen indítottak támadást. 1946. március 5-én megalakították a Baloldali Blokkot, amelybe csalással a Nemzeti Parasztpártot is bekenyszerítették, hiába tiltakozott ellene a párt főtitkára, Kovács Imre. Ezzel megkezdődött a Független Kisgazdapárt feldarabolása.

Mindeközben a népi írók és gondolkodók válaszokat adtak koruk időszerű kérdéseire, és terveket dolgoztak ki a népi és demokratikus Magyarország megteremtésére. 1945 végén Bibó István nagyhatású tanulmányban mutatott rá, hogy a magyar demokrácia azért van válságban, mert félelemben él, miután a különböző politikai irányzatok képzelvesszelmekkel riogatják egymást. Ugyanakkor időt állóan meghatározta a demokráciát is, ami „egy olyan politikai rendszer, amelyben a nép, vagyis az átlagemberek összessége abban a helyzetben van, hogy vezetőit meg tudja válogatni, ellenőrizni tudja, és ha kell, el tudja kergetni”.<sup>33</sup> Tehát a politikusoknak nemcsak a megválasztását, de a „megválogatását” és az „elkergetését” is lehetővé kell tenni, ami az önkormányzati demokráciában valósítható meg. Majd arra figyelmeztetett, hogy a szélsőséges bal, illetve jobboldali elképzelések között van egy helyes út, „a belsőleg egyensúlyozott, de radiális reformpolitikát folytató” demokrácia.<sup>34</sup>

31 Faragó László megállapítását idézi Huszár Tibor: *Nemzetlét – nemzettudat...* Bp., 1984, 325–326.

32 Zsolt Béla: *Még egyszer és utoljára: Veres Péter. Haladás*, 1946. márc. 21.

33 Bibó István: *A magyar demokrácia válsága*. In Bibó I.: *Válogatott tanulmányok*. Bp., 1986, II, 50.

34 Uo. 77.

1946 októberében újra indult a *Válasz* című folyóirat. Beköszöntő írásában Illyés Gyula azt hangsúlyozta, hogy a népi írócsoport „új szakaszt ékelt a magyar irodalomba. Izzóra fújta a magyar agrár-szocializmus szétrúgott paraszát. Kiragadta a magyarság fogalmát az ellenforradalom markából, s öntudatra ébresztve az értelmiség, különösen a vidéki értelmiség nem kis seregeit, a magyar sors gondolatát a társadalmi fejlődés, sőt társadalmi forradalom irányába hajlította.”<sup>35</sup> Illyés tankönyvbe illő megállapítása nemcsak a múltat értékelte pontosan, de a jövő útját is meghatározta.

A *Válasz* második számában Kovács Imre arról írt: szerencsésebb lett volna, ha a demokratikus magyar állam az 1944–45 fordulóján megalakult önkormányzatokra épül, „de ezt a forradalmi lépést nem tettük meg”. Majd a kommunisták által szorgalmazott államosítás kapcsán arra figyelmeztetett, hogy az szocialista vonal. „A demokráciának a szövetkezés felelne meg.” Tehát az „államosítás helyett inkább szövetkezeti hálózat kiépítését kellett volna szorgalmazni, akkor demokráciánk gazdasági bázisa is demokratikus lenne.” Ezért „végső fokon féltő, hogy az államosításból államkapitalizmus lesz, amit, ha menetrendszerűen ér be céljába a Kommunista Párt, államszocializmussá változtathat”.<sup>36</sup> Kovács Imre 1946 végén pontosan leírta a kommunisták hatalomátvételének várható módjait.

Bibó, Illyés és Kovács tanulmányai jól mutatják, a népiek tisztában voltak helyzetükkel és lehetőségeik hiányával, ennek ellenére menteni próbálták a menthetőt.

1946 második felében mind a Független Kisgazdapárt, mind a Nemzeti Parasztpárt demokratikus erői kísérletet tettek a kommunisták visszaszorítására. A kisgazdák 1946 szeptemberének elején országos parasztnapokat rendeztek Budapesten. A háromnapos eseményre, melynek programjában cselekvő részt vállaltak nemcsak a kisgazda, de a parasztpárti politikusok is – a gáncsoskodások ellenére –, hatalmas tömeg érkezett a fővárosba, s a Hősök terén rendezett nagygyűlésen több mint 200 ezren vettek részt. Az egyik itt elfogadott nyilatkozat egyértelműen kimondta, hogy határozottan szemben állnak azokkal, akik a régi világot akarják visszaállítani, de azokkal is, akik a demokráciát pártok vagy érdekcsoportok kedvéért meg akarják hamisítani. Ezt követően a Kisgazdapárt vezetői – Nagy Ferenc, Kovács Béla és Varga Béla – erőteljesen bírálták a pártjukban tevékenykedő, de a kommunisták utasításai szerint működő politikusokat. Sőt a kormánykoalíció fenntartását attól tették függővé, hogy a kommunisták a hatalomban való részesedés során elégedjenek meg a választás során elért 17%-os aránnyal.

A Nemzeti Parasztpárt B. Farkas Ferenc és Kovács Imre vezette népi demokrata szárnya is sikeres lépéseket tett a párton belüli kommunista tisztségviselők visszaszorítására. A döntő összecsapást a párt november 2–3-ai nagyválaszt-

35 Illyés Gyula: Az idő kérdései. *Válasz*, 1946, 1 (okt.), 1–2.

36 Kovács Imre: A demokrácia útja Magyarországon. *Válasz*, 1946, 2, 97–104.

mányára tervezték. Ennek első napján Veres Péter egész napos elnöki beszámolót tartott, amelyben egyértelművé tette, hogy amint korábban Németország, ma a Szovjetunió vonzásába kerültünk, és a békeszerződés aláírása után is ott maradunk, s nem szabadulunk meg a szovjet csapatoktól sem. Ez a mi sorsunk, akár oroszbarátok vagyunk, akár nem. Az elmondottak megdöbbenettké a választmányt, s miután az is köztudomású volt, hogy a pártelnököt a megelőző napokban magához kérte Szviridov altábornagy, Vorosilov helyettese, nyilvánvalóvá vált, hogy a fenyegető szovjet figyelmeztetéssel szemben minden érdemi fellépés lehetetlen.<sup>37</sup> Így a beszámolót követő heves vitában megfogalmazódtak ugyan a párt belső ellentétei, de a szovjet megszállás, illetve az azt várhatóan követő hódoltság körülményekre való tekintettel a pártegység megőrzésének gondolata került az első helyre. A kialakult helyzet a párton belüli kommunisták megerősödéséhez vezetett, s Kovács Imre, a legtehetségesebb népi politikus 1947 februárjában kénytelen volt kilépni az általa alapított pártból.

1946 decemberének elején Peyer Károly és társai szintén hiába követelték, hogy a Szociáldemokrata Pártot szabadítsák ki a kommunisták gyámsága alól.

A Szovjetunió árnyékában tehát lehetetlenné vált az önálló politizálás, s a népi gondolat alapján álló politika sem maradhatott országos jelentőségű irányzat. A kommunisták ugyanis egyre erőteljesebben folytatták parlamenti és utcai támadásaikat. 1946 decemberében tudomásukra jutott, hogy a Magyar Közösség nevű titkos társaság néhány egykori tagja rendszeresen találkozik, akiket december végén őrizetbe is vettek, s a lefoglalt iratokból az is kiderült, hogy egy-két kisközvetítő képviselő is tagja volt a Közösségnek. Megvolt tehát az alap egy olyan összeesküvés per kiagyalásához, amelyben érintett a Kisközvetítőpárt néhány politikusa is. Így keverték gyanúba Kovács Bélát, a Kisközvetítőpárt főtitkárát, akit 1947. február 25-én a szovjet hatóságok letartóztattak, majd a Szovjetunióba hurcoltak. Az 1947 februárjában kezdődő úgynevezett összeesküvés perben közel 200 személyt ítélték el, köztük a Független Kisközvetítőpárt és a Magyar Parasztszövetség képviselőit, tisztségviselőit, tagjait.

1947. május közepén Rákosi alig várta, hogy Nagy Ferenc tervezett látogatására Svájcba utazzon, majd ezt követően bejelentette, hogy a miniszterelnök is érintett volt az „összeesküvésben”. Nagy Ferencet fenyegetésekkel és zsarolással lemondatták, így Varga Béla, a nemzetgyűlés elnöke is kénytelen volt nyugatra távozni. A Kisközvetítőpárt „lefejezése” és megtörése után a kommunisták hozzáláttak az előrehozott, kékcédulás csalásról és erőszakról elhíresült 1947. augusztus 31-ei választás előkészítéséhez, ami a magyar demokráciáért folytatott kétségbeesett küzdelem végét jelentette.

Bár a kékcédulás választáson a kommunisták csak 22,3%-ot értek el, azaz a magyar választók több mint 77%-a továbbra is a demokratikus pártokra szavazott, a szovjet hódoltság körülményei között ez is elég volt ahhoz, hogy hozzáfogjanak a pártállami diktatúra megvalósításához. Mivel a kommunisták

37 Salamon Konrád: *A harmadik út küzdelme, 1944–1987*. Bp., 2002, 104–105.



nélkül nem lehetett kormányt alakítani, a folytatódó négyparti kormánykoalícióban belül immár ők lettek a legerősebb párt. A kisgazdapártiakat követően a szociáldemokraták és a parasztpárt demokráciához ragaszkodó vezetői is kénytelenek voltak külföldre távozni vagy a politikától visszavonulni. 1947 novemberében az utolsó pillanatig kitartó Kovács Imre országgyűlési képviselő is kénytelen volt elhagyni a hazáját. Az elüldözöttek helyét a kommunistákat addig is kiszolgálók vették át, így a szovjetek akarata immár zavartalanul érvényesülhetett. Ezzel Magyarország tévútra kényszerült, azaz harmadszor is utat vesztett.

A népi írók – akik erkölcsi kötelességüknek tartották, hogy itthon maradjanak – írásaikkal próbálták menteni a menthetőt. 1948 tavaszán jelent meg Veres Péter *Paraszti jövődő* című könyve, amelyben azt vizsgálta: mi lehet a parasztság sorsa a szocialistának nevezett rendszerben. Állást foglalt amellett, hogy lehetőséget kell biztosítani az önálló paraszti gazdálkodásnak, továbbá ki kell építeni az önkormányzati demokrácia intézményeit, s így létrehozni a munkásság, a parasztság, az értelmiség mellett a kispolgárság, polgárság, sőt a nemzeti középosztály demokrata elemeiből egy valódi népi, nemzeti egységet. A radikális baloldaliak és a kommunisták felháborodott bírálatai mellett Veres Péter gondolatait Erdei Ferenc utasította el a legélesebben, Darvas József pedig az egész népi irodalmat tekintette immár idejétmúltnak. A kommunista pártnak e két, a Parasztpártban tevékenykedő tagja után a már kommunista kézben lévő *Szabad Szó* is arról írt, hogy a népi irodalom, a népi mozgalom értelmét veszítette.

1948 őszétől a *Válasz* sem közölhetett társadalompolitikai írásokat, 1949 elején pedig a folyóirat megjelenése is veszélybe került. Ezért Sárközi Márta, a lap szerkesztője elhatározta, hogy a *Válasz* utolsó számát emlékezetessé teszi. Tanulmányt kért a tudományos életből száműzött kiváló történésztől, Hajnal Istvántól, aki többek közt arról írt, hogy: „Minden ember szellem, mindenkinek olyan munka jusson, hogy világíthasson vele. Csak a méltó emberi munka általánossága valósíthatja meg a valóságos emberi-társadalmi egyenlőséget.”<sup>38</sup> S azt is kijelentette, nem kell fenntartani a gépnek és a munkának a tőkések nyereségvágya által kialakított viszonyát.

E ma is időszerű megállapítások nagy botrányt kavartak. A kapitalista gazdaságirányítást másoló kommunisták lapja, a *Szabad Nép* „A 'Válasz' a lejtőn” című írásában utasította vissza a „magyar nehézipar lerombolására” biztató „Hajnal-féle ötéves tervet”.<sup>39</sup> A pártlap szerint a *Válasz* utolsó számából az „ellenforradalom szele” csap ki. Ráadásul a folyóirat dicsérte a dán szövetkezeteiket, írt a svájci parasztokról, szolgálaián áradozott a „rothadó francia burzsoá kultúráról”, de a Szovjetunióval nem találkozunk a *Válasz* hasábjain. A népiek tehát itthon maradván mentették a menthető, ahogy lehetett. Ezt követően viszont,

38 Hajnal István: Az első gépek. *Válasz*, 1949, 5–6, 371.

39 A „Válasz” a lejtőn. *Szabad Nép*, 1949. szept. 25.

a tomboló kommunista önkény időszakában a szépirodalmi művek maradtak a megszólalás ritka lehetőségei, de ezek közt már akadt olyan is, amit jobb lett volna, ha a szerzője nem ír meg.

Az 1948–1956 közti kommunista korszak, amit történelmünkben a második vörös terrornak is tekinthetünk, nagyon sok szenvedést és felesleges áldozatot követelt. Nagy Imre 1953–1955 közti rövid miniszterelnöksége ugyan jelentős fordulatot ígért, de Moszkva menesztette, és visszaállította a régi rendszert, amit az 1956-os forradalom söpört el. A győztes antikommunista forradalom utáni helyzetnek megfelelő politikai programja egyedül a népi íróknak volt. „Nekünk, magyaroknak – írta az október végi napokban Bibó István –, ha nem engedjük át magunkat az erőszakalkalmazás mámorának, kezünkben van a lehetőség, hogy a XX. század első pozitív dicsőséges forradalmát vigyük diadalra.”<sup>40</sup> S a Magyar Írók Szövetségének hét pontba foglalt követeléseai szintén ezt az alapelvet követték: önálló nemzeti politika, a kisebbségi sorban élő magyarság ügyének rendezése, új ipar és mezőgazdaság politika s a választási rendszer olyan átalakítása, hogy az „megfeleljen a szocialista demokrácia követelményeinek. Az országgyűlésbe, a tanácsokba és minden önkormányzati szervbe a nép szabadon, titkosan válassza meg képviselőit.”<sup>41</sup> Tehát ismét a már többször említett önkormányzati demokráciánál tartottunk.

Ez a mértékertartás jellemezte a népiek és Nagy Imre miniszterelnök megnyilatkozásait, aki október 30-án bejelentette az egypártrendszer megszüntetését, s az 1945-ös négypárti koalíció helyreállítását. Erre a magyar társadalom megnyugodott, mert úgy érezte, hogy a forradalom elérte, amit lehetett.

Illyés Gyula akkor megjelent *Egy mondat a zsarnokságról* című verse a kommunista uralom legkeményebb bírálata volt, de nem lázított. S a népi írók, mindenekelőtt Németh László *Emelkedő nemzet*, valamint *Pártok és egység* című írásai a mértékletességet sugallták, amit a magyar társadalom döntő többsége egyetértéssel fogadott. Még azt a Németh László-i gondolatot is, hogy a meggyűlölt rendszerrel együtt nehogy elveszük „azt a szocializmust is, amelyről fiatalon álmodtunk, s amelyhez a letűnt rendszer bűnei között is ragaszkodtunk”.<sup>42</sup> Féja Géza így fogalmazott: „Mi nem akarjuk visszaállítani az úri Magyarországot, de Rákosi és Gerő rémuralmát sem.” S a nemzeti egység érdekében „elsősorban azoknak az osztályoknak a sorsát kell szívünkön viselnünk, melyek a múltban csupán a nemzeti élet terhére hordozták, tehát a parasztságét és a munkásságét”.<sup>43</sup>

A harmadik út alapján konszolidálódó forradalom tehát egy józan szovjet vezetés számára is elfogadható kibontakozást ígért. S a népiek, akik a forradalmat a magyarság utolsó esélyeként éltek meg, mindent elkövettek annak érdekében, nehogy 1956 szabadságharcából holmi 1920-as ellenforradalom legyen.

40 Bibó István: (Fogalmazvány) In *Válogatott tanulmányok*, IV. Bp., 1990, 145–146.

41 A magyar írók kiáltványa. *Irodalmi Újság* (külön kiadás), 1956. okt. 23.

42 Németh László: *Pártok és egység*. *Új Magyarország*, 1956. nov. 2.

43 Féja Géza: *Új nemzeteszme*. *Új Magyarország*, 1956. nov. 3.

„Kinek kell ezt megakadályozni – kérdezte Németh László –, ha nem nekünk, akik látjuk, hogy mit lehet itt elveszíteni. Az alól, hogy szóljunk, felmentést csak a halál vagy még az sem adhat.”<sup>44</sup> A drámai megfogalmazás nem túlzó, mert a forradalom eltiprásával majdnem mindent elvesztettünk. Ahogy Illyés Gyula írta 1957 januárjában: „Atlantisz sorsára jutottunk.”

Moszkva ugyanis nem értette meg, hogy a magyar forradalom a tévútra jutott szovjet rendszer békés átalakításának lehetőségét is kínálta, így néhány napi bizonytalankodás után az általa megszokott erőpolitika mellett döntött.

A november 4-ei szovjet katonai támadás idején Bibó István, a november 3-án megalakult államminiszteri kabinet tagja ismét egyértelművé tette, hogy „Magyarországnak nincs szándékában szovjetellenes politikát folytatni”, s visszautasította a forradalomra szórt rágalmat: „A harcban osztály- és felekezeti különbség nélkül részt vett az egész magyar nép, s megrendítő és csodálatos volt a felkelt nép emberséges, bölcs és megkülönböztetni kész magatartása, mellyel csupán a leigázó idegen hatalom és a honi hóhérekülönítményesek ellen fordult.” Majd a világ hatalmasait figyelmeztette felelőségükre, miután „Magyarország népe elég vérrel adózott, hogy megmutassa a világnak a szabadsághoz és az igazsághoz való ragaszkodását.”<sup>45</sup> November 6-án Bibó – Németh László idézett gondolataihoz hasonlóan – arra hívta fel a figyelmet, hogy „az ortodox kapitalista, antikommunista és ókonzervatív restauráció elhárítása nemcsak a Szovjetunió és a kommunisták gondja, hanem a magyar forradalmat végrehajtó és vérével győzelemre vivő [...] ifjúságé, munkásságé és katonaságé”. Megengedhetetlen, hogy „a forradalmárok vérével megszerzett szabadságnak az idősebb korosztályok szavazatai révén restaurációs erők” legyenek a haszonélvezői.<sup>46</sup>

1956 november közepén a Parasztpárt utódaként tevékenykedő Petőfi Párt és a Független Kisgazdapárt kibontakozási javaslatokat készítettek. A népiek a köztársasági államforma, a parlamentáris demokrácia és a kizsákmányolásmentes társadalmi rend alapján álltak, s vallották, hogy a valódi szocialista vívmányokat, mint az 1945-ös földosztás és a gyárak, bányák, bankok közösségi tulajdonba vétele, fenn kell tartani. A jövőben pedig a népi önkormányzatok alapján akarták a demokratikus és szocialista elveket megvalósítani.<sup>47</sup> Azonban minden kiegészési javaslat hiába volt, a Moszkva irányította kommunisták lényegében a forradalom előtti állapotok visszaállítását hajtották végre, azaz egy vörös ellenforradalmat valósítottak meg. Ennek következtében negyedszer is utat veszítettünk.

Az 1956 utáni kegyetlen megtorlást követően a népi írók mindenekelőtt a magyarság megmaradását fenyegető népességfogyásra figyelmeztettek, valamint

44 Németh László: *Emelkedő nemzet. Irodalmi Újság*, 1956. nov. 2.

45 Bibó István: *Nyilatkozat*. I. h. 166-167.

46 Bibó István: (Levél, exozé és tervezet). Uo. 173.

47 Határozati javaslat... *Századvég*, 1989, 1-2, 150.

nemzettudatának ébrentartásán munkálkodtak. Mindkettőre Illyés Gyula hívta fel elsők közt a figyelmet. Már az 1960-as évek közepén írt *Egy körkérdés tanulása* című prózaversében nagyon keményen így fogalmazott: „Amelyik ország évenként több embert tesz a sírba, mint bölcsőbe, az [...] föleszi a készet. Végül teljes önmagát. [...] Amely társadalom nem nevel gyermekeket [...] arra ítélte magát, hogy munkából kiálló korosztályait agyonverjék.”<sup>48</sup> S ha a fogyatkozó társadalom még a nemzettudatát is elveszti, akkor már jövő sincs. Mert a megmaradáshoz és a gyarapodáshoz egy olyan nemzet kell, amelyben – Illyés szavaival – „jól érzem magam... Ahol minden honfitársamat velem egyenrangúnak ismerem el... Rájuk szeretettel gondolok nemcsak távméretben, hanem testközelben is. Akikkel ily együttműködésben olyan hazát alakítok, amely a jólétével, műveltségével kelt fiaiban büszkeséget... Amely nem azzal erős, hogy lökni, hanem hogy vonzani tud.”<sup>49</sup>

Tehát az állandó gyűlöletkeltést és gyűlölködést abbahagyva vonzó hazát kellene teremteni. Talán még nem késő.



48 Illyés Gyula: *Poharaim*. Bp., 1967, 705–706.

49 Illyés Gyula: Mire jó egy nemzet... In *Szellem és erőszak*. Bp., 1978, 114.